

Çocuk ve Gelişim Dergisi (ÇG-D)
Journal of Child and Development (J-CAD)
Cilt 2 (2019) Sayı 3 34-44
Araştırma Makalesi

Millî Eğitim Bakanlığı 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında Cinsel Gelişim ve Eğitim¹

Ministry of Education Sexual Development and Education in Education Program for Children of 0-36 Months

Prof. Dr. Ümit DENİZ Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitim Öğretmenliği
Bölümü umitdeniz@gazi.edu.tr

Araş. Gör. Rukiye YILDIZ ALTAN Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitim Öğretmenliği Bölümü yildizrukiye@gmail.com

Öz

Cinsel eğitim, bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini kavraması, olumlu bir kişilik geliştirmesi, diğer bireylerin cinselliğine, haklarına, görüş ve davranışlarına saygılı bir bakış açısı edinmesi ve olumlu değer yargıları geliştirmesi eğitimi olarak tanımlanmaktadır. Çocuğun ilk yaşlarında cinsel gelişimini destekleme görevini anne babalar ile birlikte eğitimciler de üstlenmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin de çocukların kendi cinsiyetlerine olan algı ve davranışlarını oluşturmalarında, cinsel olarak gelişimlerinde önemli bir rolü vardır. Bu görüşten hareketle Millî Eğitim Bakanlığı (2013), 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programının incelenmesi amacı ile yapılan betimsel türdeki araştırmada veriler doküman analizi ile toplanmıştır. Programın incelenmesi her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmıştır. Araştırma sonucunda, 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında cinsel gelişim ve eğitim ile ilgili olabilecek açıklamalara yer verildiği saptanmıştır. Programda, cinsel gelişim ve eğitim ile de ilgili olan sosyal ve duygusal gelişim özellikleri arasında güven duygusu, bağımsızlık ve merak duygusu, kendini ifade edebilme becerileri, öz farkındalık duygusu gibi özelliklere yer verilmiştir. Bununla birlikte programda, program ilkelerine uygun olarak, öğretmenlerin, sınıftaki çocukların gereksinimleri doğrultusunda kazanım ve gösterge belirleyerek her gelişim alanına yönelik eğitim yapabilecekleri yönünde esneklik tanındığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitim, program, 0-36 aylık çocuk, cinsel gelişim.

Abstract

Sexual education is defined as the education of the individual to grasp physical, emotional and sexual development, develop a positive personality, to gain a perspective which is respectful of others' sexuality, rights, opinions and behaviors, and develop positive value judgements. During the first ages of the child, educators also undertake the task of supporting sexual development together with the parents. Therefore, teachers also have an important role in children creating their perception and behaviors towards their own genders and sexual developments. From this point of view, the data in this research, conducted for the purpose of examining the education program for Children of 0-36 Months by the Ministry of Education (2013), were collected by document analysis. Examination of the program was carried

out by both researchers individually. As a result of the research, it was identified that explanations which may be related with sexual development and education were found in the education program for Children of 0-36 Months. In the program, the characteristics of social and emotional development related to sexual development and education, such as a sense of trust, independence and curiosity, self-expression skills, self-awareness were included. In addition to this, it was determined in the program that the teachers were given flexibility in terms of their ability to provide education for each development area by determining gains and indicators in accordance with the needs of the children in the classroom.

Keywords: Pre-school education, program, 0-36 month old children, sexual development

Giriş

Cinsel eğitim, bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini kavraması, olumlu bir kişilik geliştirmesi, diğer bireylerin cinselliğine, haklarına, görüş ve davranışlarına saygılı bir bakış açısı edinmesi ve olumlu değer yargıları geliştirmesi eğitimi olarak tanımlanmaktadır (Bayhan ve Artan, 2004). Amerika Birleşik Devletleri Cinsel Bilgi ve Eğitim Konseyi (Sexuality Information and Education Council of the United States, SIECUS) tarafından cinsel eğitim; bilişsel öğrenme (bilgilendirme), duyuşsal öğrenme (duygular, değerler, inançlar, tutumlar) ve davranışsal öğrenme alanlarını (iletişim, karar verme) içeren biyolojik, sosyokültürel, psikolojik ve manevi boyutları kapsayan ve yaşam boyu süren bir süreç olarak açıklanmaktadır (SIECUS, 2018). Artan (2002), cinsel eğitim denince akla ilk üreme ve buna bağlı olarak da cinselliğin fizyolojik boyutunun geldiğini belirtmektedir. Ancak cinsel eğitimin tanımına bakıldığında, cinsel eğitimin içeriğinin çok daha farklı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Son zamanlarda cinsel eğitimin, cinsellik eğitimi kavramına dönüştüğünü belirten Çok (2003), günümüzde cinsel eğitim konularına fizyolojik olarak bakmaktan ziyade daha geniş bir bakış açısından yaklaşıldığını ve bu konunun disiplinler arası bir çerçevede ele alındığını belirtmektedir. Cinsellik, yaşamın ve kişiliğin ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte ve bedensel, psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik boyutları olan bir davranış şekli olarak açıklanmaktadır. Aynı zamanda cinsellik, döllenmeden başlayarak yaşam boyu belli aşamalardan geçerek gelişimini sürdürmektedir. Bu süreç içerisinde gelişimin en hızlı olduğu dönem erken çocukluk dönemidir. Bebeklikten itibaren tüm gelişim alanlarında gelişme gösteren çocuklar cinsel olarak da gelişmektedirler. Bu dönem, çocuğun ileriki yaşamında etkili olması yönüyle de önemli görülmektedir (Deniz, 2012; Güngör Aytar, Artan ve Boztepe, 2014).

Cinsel kimlik gelişimi, yaşamın ilk yıllarında oluşmaya başlamakta ve çalışmalar, çocukların kabaca 18 aylıkken kendilerine ilişkin farkındalık geliştirdiklerini ve kendi cinsiyetlerini ortalama 30 aylıkken anlamaya başladıklarını göstermektedir (Martin ve Ruble 2009; Quinn, Yahr, Kuhn, Slater ve Pascalis, 2002; Zosuls, Ruble, Tamis-LeMonda, Shrout, Bornstein, ve Greulich, 2009). Martin ve Ruble'ye (2009) göre cinsiyet rolleri, çocukların kendilerini kız veya erkek olarak tanımlayabilmeleri ile başlamaktadır. Cinsiyet rolleri ilkel olarak iki yaşında gelişmeye başlamakta ve temel cinsiyet rol davranışları ise üç yaşında ortaya çıkmaktadır. Akyıldız'a (2014) göre, çocuklar iki-üç yaşlarında kendilerinin ve karşısındakilerin cinsiyetini ayırt edebilir ancak arasındaki farkları tam olarak anlayamazlar. Üç yaşından sonra cinsiyetler arasındaki farkı fark etmekte

ve cinsellikle ilgili sorular sormaya başlamaktadırlar. Yakın çevredeki yetişkinlerin göstermiş oldukları cinsiyet tipli davranışlar, çocuğun cinsellikle ilgili ilk deneyimlerini oluşturmaktadır. Cinselliğin biyolojik ve içgüdüsel olarak yönlenen boyutu kadar çevresiyle ilişkilerini şekillendiren duygusal ve sosyal boyutu da önemli görülmektedir. Bu noktada öncelikle anne babalar ve öğretmenler, cinsel gelişim ve eğitim hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar (Tuğrul ve Artan, 2001; Eliküçük ve Sönmez, 2011). Anne babaların ve öğretmenlerin, cinsel gelişimin diğer gelişim alanlarının ayrılmaz bir parçası olduğunun farkına varmaları ve buna ilişkin gerekli bilgiyi sunmaları, çocuğa yönelik doğal bir eğitim görevleri olduğunu benimsemeleri gerekmektedir (Başaran, 1994). Genellikle üç yaşında çocuklar, soru ve davranışlarıyla cinsel konulara ilgilerini belli ederler. Çocukta cinsel ilginin en yoğun olduğu dönem okul öncesi yıllardır (Bulut, 1998). Sorduğu soruların normal olmadığı düşünüldüğünde ve uygunsuz tepkiler verildiğinde, çocuğun, yanlış yaptığı duygusuna kapılmasına ve cinsel konularla ilgili soru sormamasına, merakını başka kaynaklar aracılığıyla gidermesine, suçluluk duymasına ve özgüvenini yitirmesine, kendi bedenine yönelik olumsuz bakış açısı geliştirmesine neden olabilmektedir (Deniz ve Kesicioğlu, 2014; Elçin, 2009). Ebeveyn-çocuk ilişkisinin ve bazı özgül aile dinamiklerinin, özellikle yaşamın ilk üç yılında, çok önemli rol oynadığı ve çocuklarda cinsel kimlik bozukluğuna ve psikososyal sorunlara neden olduğu belirtilmektedir. Ebeveyn-çocuk ilişkisi, çocukluk çağındaki öğrenmeler, ilk ilişkiler ve özdeşimler cinsel kimliğin gelişmesini etkilemektedir (Öztürk, 2001). Anne baba cinsiyet tercihleri, aile tarafından yetiştirilme tarzı, kültürel etkenler ve gelenekler, cinsel kimlik ve cinsel rol gelişiminde önemli birer etkidir (Özsungur, 2010).

Çocukların dürüst ve doğru bilgiler edinerek cinsellik hakkında bilgi sahibi olmaları sağlıklı psiko-sosyal gelişim için gereklidir. Cinsel konularla ilgili çocuğun bilgi edineceği TV, internet, arkadaş çevresi gibi farklı kaynaklar mevcuttur. Çocuklar, bu yollarla cinsellik ile ilgili gelişim seviyesine uygun olmayan yanlış bilgiler edinebilmektedirler. Yanlış bilgi ve yönlendirmeler, çocukların korkmasına veya ciddi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Bu durumun oluşmasını engellemek ve çocuğun ileride sağlıklı bir cinsel gelişim sergilemesini sağlamak için ebeveynlere ve okullara, çocuklara cinsellikle ilgili doğru bilgilerin ulaştırılması gibi önemli roller düşmektedir (Olca Kademoğlu, 2017). Bu nedenle çocukların, erken yaşlardan itibaren cinsel gelişimlerinin desteklenmesi ve cinsel eğitim verilmesi gerekmektedir. Günümüzde annelerin birçoğunun çalışma hayatında yer alması, çocuklarını küçük yaşlardan itibaren bir okul öncesi eğitim kurumuna göndermeleri gereğini doğurmaktadır. Dolayısıyla çocuğun ilk yaşlarında cinsel gelişimini destekleme görevini anne babalar ile birlikte eğitimciler de üstlenmektedirler. Bu nedenle öğretmenlerin de çocukların kendi cinsiyetlerine olan algı ve davranışlarını oluşturmalarında, cinsel olarak gelişimlerinde önemli bir rolü vardır. Bu görüşten hareketle araştırmada, 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında yer alan açıklamalar, gelişim özellikleri ve gelişim göstergeleri bölümleri içerisinde cinsel gelişim ve cinsel eğitimin yerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Milli Eğitim Bakanlığı (2013) , 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programının incelenmesi amacı ile yapılan çalışma betimsel türdedir. Çalışmada veri toplamak amacı ile doküman analizi yapılmıştır. Doküman analizi,

hedeflenen araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman analizi, araştırmanın amacına uygun olarak belirli bir kitabın, metnin, belgenin içeriğinin çözümlenmesi ve bu çözümlenmenin sayısallaştırılması olarak ifade edilmektedir (Karasar, 2012: 184). Bu yöntem, dokümanlara ulaşma, orijinaliğin kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması, verinin analiz edilmesi ve kullanılması olmak üzere beş aşamada gerçekleştirilmektedir. Araştırmada analiz edilen doküman, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış 2013 yılından bu yana uygulanan 0 -36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programı'dır. Program kapsamında, 0-36 ayda gelişim, 0-36 ayda eğitimin önemi, 0-36 aylık çocuklarda sağlık, bakım ve beslenmenin önemi, 0 -36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programının genel özellikleri, 0-36 aylık çocuklar için eğitim programının uygulama esasları, 0-36 aylık çocuklar için eğitim programı kullanım kılavuzu, 0-36 ay çocuklarının gelişim özellikleri ve gelişim göstergeleri bölümleri yer almaktadır. Programda gelişim özellikleri ve gelişim göstergelerinin dağılımı gelişim alanlarına göre tek tek incelenmiştir. İlgili alan yazın doğrultusunda (Artan, 2002; Deniz, 2012; Çalışandemir, Bencik ve Artan, 2010; Bulut, 1998) cinsel gelişim ve eğitim ile ilgili ulaşılan bulgular bilişsel gelişim, dil gelişimi, sosyal-duygusal gelişim ve motor gelişim alanları dikkate alınarak betimsel olarak sunulmuş ve yorumlanmıştır. Dokümanın bir eğitim programı olması dikkate alınarak programda yer alan açıklamalar, gelişim özellikleri ve gelişim göstergeleri kategoriler haline getirilmiş ve incelemeler bu kategoriler altında yapılmıştır. Belirtilen kategoriler altında veriler, sayfa numaraları ile birlikte, tablolarda sunulmuş ve bir araya getirilmiş ve cinsel gelişim ile ilgili alan yazın yorumlanarak tartışılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programı kapsamında cinsel gelişim ve cinsel eğitim ile ilgili olabileceği düşünülen açıklamalar, gelişim özellikleri ve gelişim göstergeleri tablolarda sunulmuş ve tartışılmıştır.

Tablo 1

0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında cinsel gelişim ve cinsel eğitim ile ilgili olabilecek açıklamalar

Açıklamalar	
18	“Bebeğin dokunarak, hissederek ve deneyerek nesnelere algılama, tanıma, nesnelere ilgili neden-sonuç ilişkileri kurma gibi becerileri gelişir ve bebek yaşama hazırlanır.” (ss: 8).
19	“0-3 yaş arasında yürüme, konuşma, iletişim kurma, düşünme, akıl yürütme ve sorun çözme gibi birçok beceri kazanılır. Bu dönemdeki eğitimler sadece dil, matematik ve problem çözme gibi akademik başarıları değil aynı zamanda toplumsal yaşam için gerekli olan iletişim kurma, empati, sorumluluk alma, iş birliği gibi sosyal becerileri geliştirmesi ve öğrenmeyi güçlendirmesi açısından da önemlidir.” (ss: 8).
20	“Çocuklar aynı zamanda temizlik kurallarına uymayı, giysilerini tek başına giymeyi ve çıkarmayı, doğru beslenmeyi, kazalar ve tehlikelerden korunabilmeyi de öğrenirler. Bu nedenle erken çocukluk eğitim kurumlarında verilen nitelikli eğitim, “yaşama en iyi başlangıç” yeri olarak önem taşımaktadır.” (ss: 9).
21	“Çocuklar sadece değer gördükleri, sevildiklerinden emin oldukları ve kendilerini güvende hissettikleri destekleyici ortamlarda çevrelerini keşfederler ve sunulan öğrenme fırsatlarını değerlendirirler. Bu destekleyici ortamın en önemli bileşeni ise eğitimci ile çocuk arasında kurulan tutarlı ve güvenli ilişkidir.” (ss: 10)
22	“0-36 aylar arasında bilişsel, dil, motor ve sosyal-duygusal gelişimi birbirinden ayırmak imkânsızdır. Gelişim bütün alanlarda hep birlikte gerçekleşir. Bu noktadan hareketle program tüm gelişim alanlarını destekleyecek nitelikte, birbirleriyle etkileşimli ve çok yönlüdür.” (ss:13)

- 23 “0-36 Aylık çocuklar için Okul Öncesi Eğitim Programının temel özelliklerinden biri olan “çocuk merkezlidir” ifadesi altında çocuğun **olumlu benlik algısı geliştirmesi, öğrenmeye ve araştırmaya dair olumlu tutumlara sahip olmasının** önemi vurgulanmaktadır.” (ss:13)
- 24 “Keşfederek öğrenme önceliklidir özelliği içerisinde çocuklar çevresinde olanları fark eder ve **merak ettiği konulara ilişkin sorular sorar, araştırma yapar ve keşfeder.**” (ss: 13).
- 25 “Program, **geliştirilmeye açıktır.** Eğitimci, programda yer alan göstergeleri farklı biçimlerde bir araya getirebilir. Etkinliklerini yaş grupları ya da gelişim alanlarına göre bütünleştirilmiş olarak veya ayrı ayrı hazırlayabilir, değişik konulardan etkinlik oluşturabilir, ortam ve materyallerden yararlanarak öğrenme süreçlerini zenginleştirebilir.” (ss: 14).
- 26 “Bebeğin/çocuğun bulunduğu ev ortamı veya kreş ortamı onun bilişsel, dil, sosyal-duygusal ve motor gelişimini pozitif yönde destekleyecek nitelikte sessiz, rahat ve kucaklayıcı olmasının yanı sıra **aktif öğrenmeyi teşvik edici** olmalıdır.” (ss:15).
- 27 “Öğrenme merkezleri; blok merkezleri, dramatik oyun merkezi, kitaplık ve müzik merkezi gibi **çocukların hem keşfetmelerini ve öğrenmelerini destekleyici hem de birbiriyle etkileşim içinde** bulunmalarını sağlayıcı yerler olmalıdır.” (ss: 15).
- 28 “Eğitimci, çocuk için rol modeli olduğunu göz önüne alarak jest ve mimiklerine, ses tonuna, vücut diline dikkat etmelidir. Tutum ve davranışları ile **çocuğa güvende olduğunu hissettirmeli, tedirgin ve kaygılı tutum ile davranışlardan kaçınmalıdır.**” (ss: 18).

Tablo 1’de 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında cinsel gelişim ve eğitim ile ilgili olabilecek açıklamalara yer verilmiştir. Eğitim programında çocukların öğrenme meraklarına ilişkin “Keşfederek öğrenme önceliklidir...merak ettiği konulara ilişkin sorular sorar, araştırma yapar ve keşfeder” (ss: 13); “Öğrenme merkezleri...çocukların hem keşfetmelerini ve öğrenmelerini destekleyici hem de birbiriyle etkileşim içinde bulunmalarını sağlayıcı yerler olmalıdır” (ss: 15); “.....aktif öğrenmeyi teşvik edici olmalıdır” (ss: 15) ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Akyıldız’a (2014) göre çocuklar, kendilerinin ve karşısındaki bireylerin cinsiyetlerini fark ettikten sonra, cinsellikle ilgili öğeleri sorular sorarak anlamaya çalışmaktadırlar. Bu öğrenme çabasının çocuğun doğasında var olduğu (Chrisman & Couchenour, 2002) düşünüldüğünde eğitim programı içeriğinde yer verilen bu açıklamaların çocuğun cinsel gelişim ve eğitimine yönelik geliştirici özellikleri desteklediği söylenebilir.

Tuğrul ve Artan (2001), cinselliğin biyolojik/fizyolojik ve içgüdüsel olarak yönlenen boyutu kadar yakın çevresinin ilişkileriyle gelişen ve şekillenen sosyal ve duygusal boyutunun da oldukça önemli olduğunu dile getirmektedir. 0-36 aylık çocuklar için eğitim programının genel özellikleri başlığı altında; “toplumsal yaşam için gerekli olan iletişim kurma, empati, sorumluluk alma, iş birliği gibi sosyal becerileri geliştirmesi ve öğrenmeyi güçlendirmesi açısından da önemlidir.” (ss: 8); “...çocuklar, emin oldukları ve kendilerini güvende hissettikleri destekleyici ortamlarda çevrelerini keşfederler ve sunulan öğrenme fırsatlarını değerlendirirler....” (ss: 10); “...çocuğun olumlu benlik algısı geliştirmesi, öğrenmeye ve araştırmaya dair olumlu tutumlara sahip olmasının önemi vurgulanmaktadır” (ss:13) şeklinde belirtilen bu özelliklerin çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini desteklediği söylenebilir. Çocukların kendilerini güvende hissettikleri ortamlarda daha rahat sosyal ilişkiler kurabilmeleri ve öğrenmeye daha istekli olmaları merak ettikleri konularda daha rahat soru sorabilmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle çocukların sosyal ve duygusal olarak gelişmesinin cinsel gelişimini de olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. SIECUS’da (2000), cinsel eğitim içeriğinde olması gereken konular belirtilirken, kişilerin cinsel rollerinin yanı sıra kişiler arası ilişkiler, sevgi, olumlu benlik algısı gibi bireylerin sosyal ve duygusal yönü de içeriğe dahil edilmiştir. Bu nedenle 0-36 aylık

çocuklar için hazırlanmış olan eğitim programında belirtilen bu açıklamalar, çocuklara verilecek cinsel eğitimin içeriğini oluşturmada temel oluşturması yönüyle önemli görülmektedir.

Tablo 2

0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında cinsel gelişim ve cinsel eğitim ile ilgili olabilecek gelişim özellikleri

Gelişim Özellikleri	
20	“Piaget, bilişsel gelişimi dünyayı öğrenme yolunda bir denge-dengesizlik ve yeni bir denge süreci olarak görür. Bebek/çocuk giderek farklılaşan ve genişleyen biliş kalıplarıyla vücudunu, insanları, nesnelere ve durumları tanımaya ve anlamaya çalışır. ” (BG, ss: 32)
21	“Yetişkin, bebekle konuşurken, yemek yedirirken, bakımını yaparken, oynarken bebeğin gözlerinin içine bakar. Bebekle göz göze gelmeye dikkat eder. Bebeğin de kendisine bakması için dikkatini çeker.” (BG, ss: 35).
22	“Anne ya da bakım veren kişinin bebekle yakın temas kurması , ona konuşarak gülümsemesi bebeğin o kişiyi tanımaya yardımcı olur. Bebek yetişkini tanıdığını ona bakarak belli eder.” (BG, ss: 37).
23	“Dil edinimi sürecinde zengin uyarıcı sosyal ortamın sağlanması, çocukla iletişimde somut ve açık ifadeler kullanılması önemlidir. Yapılan konuşmalarda model olma, çocuğun ifadelerini genişletme ve yeniden düzenleme, açık uçlu sorular sorma, yönlendirme ve iletişime teşvik etme yöntemlerini kullanma , çocuğun dili öğrenmesini olumlu yönde güdüleyecektir.” (DG, ss: 54)
24	“Çocuk, yetişkin konuşurken konuşmalara sıklıkla dâhil olabilir. Yetişkin, çocuğun konuşmalarını engellememeli, iyi bir dinleyici olmalı, konuyu geçiştirmemeli ve açık uçlu sorularla çocuğun konuşmasını desteklemelidir. Yetişkin, çocuğun konuştuklarına ve kendi cevaplarına uygun memnunluk ve diğer duyguları ifade eden tutumlar sergilemelidir.” (DG, ss: 97).
25	“Sosyal-duygusal gelişim; çocuğun kendini ifade edebilmesi, duygularını kontrol edebilmesi, kendisi ve çevresiyle uyum içinde olabilmesidir. Yaşamın ilk yılları, sosyal-duygusal gelişimin şekillenmeye başladığı en kritik dönemdir. Bebeğin sağlıklı bir birey olarak yetişebilmesi için gerekli olan temel güven duygusu, bağımsızlık ve merak duygusu, araştırma, keşfetme arzusu gibi birçok özelliğin temelleri bu dönemde atılır.” (SDG, ss:76).
26	“ Öz farkındalık (ben duygusu) ilk altı aydan sonra kendini gösterir ve kıskançlık, empati, gurur, utanma, suçluluk, mutluluk gibi duygular ile açığa çıkar.” (SDG, ss:76).
27	“Bebekler, ilk bir yıl içinde temel güven duygusunu kazanırlar. Yabancı kaygısı altıncı aydan sonra başlayıp 13-15. aylarda en yoğun şekilde yaşanır.” (SDG, ss:76).
	• “İkinci yılın sonunda ve üçüncü yılda “Onu ben yapacağım.” diyerek net olarak kendilerini ve bağımsızlık isteklerini ortaya koyarlar.” (SDG, ss:76).
	• “Yetişkinler, çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini iyi gözlemleyip hangi durumlarda nasıl davranılması gerektiğini bilmeli ve bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmalıdırlar. Özellikle tuvalet eğitimine başlanıldığı zaman çok titiz davranmak veya çocuk tuvaletini söylemeyip altını ıslattığı zaman onu cezalandırmak yanlıştır.” (SDG, ss:76).
	• “Bebekler/çocuklar doğdukları andan itibaren yuvarlanma, emekleme gibi çeşitli bedensel hareketler yaparak gövdelerinin kontrolünü sağlamaya başlarlar. Bebeğin/çocuğun motor becerileri arttıkça temel hareket becerileri (yürüme, koşma gibi) gelişir. Bütün bu beceriler, çocuğun çevreyi keşfetmesine, beden farkındalığına, çevresindeki bireyler ve nesnelere etkileşimine , problem durumlara çözüm üretmek performansını görmesine yardımcı olmaktadır.” (MG, ss:98).

BG: Bilişsel gelişim, DG: Dil gelişimi, SDG: Sosyal-duygusal gelişim, MG: Motor gelişim

Tablo 2’de 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında cinsel gelişim ve eğitim ile ilgili olabilecek gelişim özelliklerine yer verilmiştir. Çocuk, okul öncesi dönemde birtakım olumlu içsel benlik kavramı geliştirmekle birlikte vücudunun ve duyu organlarının fonksiyonlarının da farkına varmaktadır. Vücudunu kontrol etmede giderek artan başarısıyla daha çok farkındalık kazanır ve kendisini açıklayabilir (Senemoğlu, 1994). Çocuğun kendisini tanıması ve vücudunun fonksiyonlarını anlamlandırmaya başlamasının cinsel gelişimi destekleyen özellikler olduğu söylenebilir. 0-36 aylık çocuklar için eğitim programında da çocukların bilişsel gelişim özellikleri açıklanırken “..Bebek/çocuk giderek farklılaşan ve genişleyen biliş kalıplarıyla vücudunu, insanları, nesnelere ve durumları tanımaya ve anlamaya çalışır...” (BG, ss: 32) ifadesine yer verildiği görülmektedir. Bebeklerin bilişsel olarak vücudunu tanımaya başlaması, kendisine bakım veren yetişkini diğer kişiler

arasından ayırt ederek güvenli bir ortam oluşturması cinsel gelişimlerini desteklemektedir. Dil gelişim alanı içerisinde “Yapılan konuşmalarda model olma, çocuğun ifadelerini genişletme ve yeniden düzenleme, açık uçlu sorular sorma, yönlendirme ve iletişime teşvik etme yöntemlerini kullanma, çocuğun dili öğrenmesini olumlu yönde güdüleyecektir” (DG, ss: 54) ifadesine yer verilmiştir. Çocukların merak ettikleri konular hakkında soru sormaları cinsel gelişim ve eğitim için önemli bir beceridir. Çocukların bu soruları yöneltebilmeleri de dil becerilerinin gelişimine bağlıdır.

Çocuklar, kendileri hakkında neler hissettikleri ve içinde yaşadıkları dünyayla baş edebilmeleri için hangi becerilere sahip olmaları gerektiğini okul öncesi dönemde öğrenmektedirler. Bu dönemde kendileri hakkında olumlu duygular geliştiren çocukların diğer bireylere kıyasla daha meraklı, araştıran ve güdülenmiş kişiler oldukları gözlenmiştir (Senemoğlu,1994). Bu özellikler de, cinsel kimlik, cinsel davranışlar, cinsellikle ilgili olan güven, sevgi, şefkat, kendini sevme, kendine ve diğerlerine değer verme gibi özelliklerle yakından ilişkilidir (Chrisman ve Couchenour, 2002).

0-36 aylık çocuklar için eğitim programında da cinsel gelişim ve eğitimi destekleyen gelişim özelliklerinin en sık sosyal ve duygusal gelişim alanı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Programda yer alan sosyal ve duygusal gelişim özellikleri arasında “Sosyal-duygusal gelişim; çocuğun kendini ifade edebilmesi, duygularını kontrol edebilmesi, kendisi ve çevresiyle uyum içinde olabilmesidir. ... temel güven duygusu, bağımsızlık ve merak duygusu, araştırma, keşfetme arzusu gibi birçok özelliğin temelleri bu dönemde atılır.” (SDG, ss:76), “Öz farkındalık (ben duygusu) ilk altı aydan sonra kendini gösterir ve kıskançlık, empati, gurur, utanma, suçluluk, mutluluk gibi duygular ile açığa çıkar.” (SDG, ss:76); “Bebekler, ilk bir yıl içinde temel güven duygusunu kazanırlar.”(SDG, ss:76) gibi ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu gelişim özellikleri içerisinde yer alan güven duygusu, bağımsızlık ve merak duygusu, kendini ifade edebilme becerileri, öz farkındalık duygusunun cinsel gelişim ve eğitim ile ilgili olduğu söylenebilir. Hem çocukların hem de yetişkinlerin yaşamış oldukları cinsel sorunlar, bireylerin kendilerini sevebilmeleri, güvenli kişilik özelliklerine sahip olamamaları, olumlu benlik algısına sahip olamamaları, hayır diyememeleri, öfke ve kırgınlık hissetmeleri, cinsellikle ilgili doğru bilgiler edinememeleri gibi sosyal ve duygusal kişilik özelliklerine sahip olmalarına neden olabilmektedir (Çalışandemir vd., 2008; Bulut vd., 2003). Bu yönüyle bakıldığında sosyal ve duygusal gelişimin cinsel gelişim ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo 3

0-36 Aylık Çocuklar için Eğitim Programında cinsel gelişim ve cinsel eğitim ile ilgili olabilecek gelişim göstergeleri

Gelişim Göstergeleri

1 “**Aynadaki görüntüsüne tepki verir**” (BG, ss: 38).

Öğrenme süreci açıklanırken; Yetişkin, aynayı bebeğin karşısına ya da yanına gelecek şekilde değişik konumlarda yerleştirerek dikkatini aynadaki görüntüsüne çeker. Bebeğin, aynadaki görüntüsüne gülerken elini uzatarak ya da hayret ederek tepki verip vermediğini izler (BG, ss: 39).

2 “**Sorulduğunda aynadaki görüntüsünü parmağı ile gösterir**” (BG, ss: 42).

Öğrenme süreci; Yetişkin, bebekle ayna karşısında durur. Önce kendisinin, sonra bebeğin ismini söyleyerek ve göstererek dikkatini aynadaki görüntüye çeker. Bebeğin kendisini aynada göstermesini ister. Bebeğin adını söyleyerek “... nerede?” diye sorduğunda onun kendisinin aynadaki görüntüsünü parmağı ile göstermesini bekler. Bebek

doğru şekilde gösterdiğinde yetişkin ona gülümser. Yardım gerekiyorsa soruyu tekrar sorar ve önce kendisi aynadaki görüntüsünü gösterir sonra soruyu tekrar ederek bebeğin de kendi görüntüsünü göstermesini bekler (BG, ss: 43).

3 **“Vücudun iki parçasını gösterir.”** (BG, ss: 46).

Yetişkin, çocukla vücudunu tanımaya yönelik konuşmalar yapar. Öğrenme süreci; Annesi, babası, kardeşi, herhangi bir insan resmi ya da oyuncak bebek üzerindeki vücut parçalarının ismini söyleyerek gösterir. Çocuktan resim üzerinde sorulan vücut parçasını göstermesini ister (BG, ss: 47).

4 **“Vücudun 3-4 parçasını gösterir”** (BG, ss: 46).

5 **“Nesneleri merak eder.”** (BG, ss: 46).

Öğrenme sürecinde, yetişkin uygun gördüğü nesneleri güvenliğine dikkat ederek (radyo, fotoğraf makinesi, saat, bilgisayar klavyesi gibi nesneleri) çocuğa verir. İncelemesi ve kurcalaması için çocuğa zaman tanır. “Acaba bunun içinde ne var? Nasıl çalışıyor?” gibi çeşitli sorularla çocuğu yönlendirir (BG, ss: 47).

Açıklama kısmında; **Çocuğun doğal merak duygusunu desteklemek** için uygun olan oyuncak ve eşyaları incelemesi/kurcalaması engellenmemelidir (BG, ss: 49).

6 **“İsmi söylendiğinde tepki verir”** (DG, ss: 60).

Öğrenme sürecinde, Yetişkin odanın farklı yerlerinden bebeğe ismi ile seslenir. Bebeğin tepki vermesini bekler (DG, ss: 61).

7 **“Sorulduğunda adını söyler.”** (DG, ss: 68).

Öğrenme süreci; Yetişkin, çocukla her zaman adını söyleyerek konuşur. Çocuğun adını öğrenmesine fırsat verir. Yetişkin, çocuğa ara ara ismini sorar, söylemesini bekler (DG, ss: 69).

8 **“Adını ve soyadını söyler”** (DG, ss: 72).

9 **“Açık uçlu sorular sorar.”** (DG, ss: 72).

Öğrenme sürecinde; Yetişkin, gün içinde farklı durumlarda, kitap okurken, oyun oynarken, yemek yerken çocuğun “ne, kim, nerede, nasıl, neden, ne zaman” gibi sorular sormasını teşvik eder. Çocuğun sorduğu bu soruları yanıtlayarak çocuğu **başka sorular sorması için cesaretlendirir** (DG, ss: 73).

Açıklama kısmında, bu dönem çocuğun çok soru sorduğu bir dönemdir. Bu nedenle yetişkin, çocuğun sorduğu açık uçlu soruları geçiştirmemeli, sabırla cevaplamalıdır (DG, ss: 75).

10 **“Kucağa alınmak ister ve tanıdığı kişi kucağa alındığında ona sarılır”** (SDG, ss: 82)

11 **“Engellendiğinde ses çıkararak tepki verir”** (SDG, ss: 86).

12 **“Tanımadığı kişilerden utanır”** (SDG, ss: 86).

Bebek bulunduğu ortama tanımadığı kişiler geldiğinde **utanma, saklanma, kaçınma, gözlerini kaçırma gibi tepkiler** verir. Bebek sık sık diğer bireylerle bir araya getirilir ve tanıdığı kişilerin sayısı yavaş yavaş artırılır. Bebeğin tanımadığı kişilere karşı gösterdiği tepkiler ve kademeli yaklaşıma karşı sergilediği süreç gözlemlenir, kaydedilir (SDG, ss: 89)

13 **“Kendisiyle yakın iletişimi olan kişiler yanından ayrıldığında ağlar”** (SDG, ss: 86).

Bebeğin, **güvenli bağlanma, bağlılık duygusunun** gelişmesi ile birlikte anne, baba ve bakım veren kişi görüş alanı dışına çıktığında ağlayarak tepki vermesi normaldir. Bu nedenle, güven duygusunun sağlıklı gelişmesi açısından bebek uzun süre yalnız bırakılmamalıdır (SDG, ss: 89).

14 **“Kişi tercihi yapar”** (SDG, ss: 86).

15 **“Cinsiyetini bilir”** (SDG, ss: 94).

Öğrenme sürecinde; Yetişkin, sınıfta kız ve erkek bebekleri kullanarak cinsiyet özellikleri hakkında çocuklarla konuşur. Çocukların sorularını cevaplar. Cinsiyet özellikleri içeren, yapıştırılmalı kartondan yapılmış büyük kız ve erkek modellere giysi giydirme oyunu, evcilik, drama gibi oyunlarla ve resimli çocuk kitaplarıyla bu özellikler vurgulanır (SDG, ss: 95).

Uyarlama kısmında; Öncelikle kendi cinsiyetine ait özellikleri (saç, giysi vb.) tek tek söyleyerek göstermelidir. Özel gereksinimli çocuğun yakın çevresinde bulunan diğer kişilerin de cinsiyet özellikleri vurgulanmalı, farklılıklara dikkat çekilmelidir. Az gören veya görme engelli çocukların cinsiyete yönelik belirtilen farklılıkları dokunarak tanımaya çalışmalarına fırsat verilmelidir. Özel gereksinimli çocuğun cinsiyete yönelik farklılıkları pekiştirebilmesi için cinsiyetleri belirgin olarak ayırt edilebilen oyuncak bebekler de kullanılabilir. Bu uygulamadan sonra resimli kartlar veya resimli çocuk kitaplarındaki kız ve erkek figürleri de farklılıkları vurgulanarak gösterilmelidir (SDG, ss: 96).

Açıklama kısmında ise; Çocuklar kendi **cinsel kimliklerini fark etmeye** başlarlar. Kız ya da erkeğe ait tipik özellikleri ayırt ederler. Zaman zaman çocukların isimleri dışında, kız çocuklarına "kızım" erkek çocuklarına "oğlum" diyerek hitap edilmektedir. Cinsiyet özellikleri çocuklara kazandırılırken **cinsiyet eşitliğine** dikkat edilmelidir (SDG, ss: 97).

16 **“Ellerine uzun süre bakar; El ve ayaklarıyla oynar”** (MG, ss: 122).

BG: Bilişsel gelişim, DG: Dil gelişimi, SDG: Sosyal-duygusal gelişim, MG: Motor gelişim.

Tablo 3'te 0-36 aylık çocuklar için eğitim programında cinsel gelişim ve eğitimle ilgili olabilecek gelişim göstergelerine yer verilmiştir. Programda gelişim göstergeleri, çocuklar bir yaşına gelene kadar her ay ayrı ayrı olarak gelişim alanlarına göre sınıflandırılarak belirtilmiştir. Bir yaşından sonra 2 ve 5 aylık periyotlar

halinde sunulan gelişim göstergeleri gelişim alanlarına göre kendi içerisinde numaralandırılmıştır. Bu nedenle ilk aydan başlanarak 36 aya kadar olan çocuklar için belirtilmiş olan tüm gelişim göstergeleri, gelişim alanlarına göre incelenmiş ve cinsel gelişim ve eğitim ile ilişkili olabilecek göstergeler tablo halinde sunulmuştur.

Chrisman ve Couchenour, (2002), çocukların bilişsel olarak ilerledikçe, cinsiyetlerine özgü vücut bölümlerini de keşfettiklerini ve bu keşiflerini de tıpkı diğer öğrenmeleri gibi konuşarak, dinleyerek, sorarak, dokunarak, görerek, koklayarak, etkileşimde bulunarak gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Elçin'e (2009) göre üç yaşındaki çocukların cinsellikle ilgili merak ettikleri ilk konu kızlar ve erkekler arasındaki bedensel farklardır. Dolayısıyla çocukların bedenlerine olan merakları ve bedenlerini tanımaya çalışmaları cinsel gelişimleri için önemli bir etkidir. 0-36 aylık çocuklar için hazırlanmış olan eğitim programında da çocukların bedenlerini tanımalarına ilişkin gelişim göstergelerine, daha çok bilişsel gelişim alanı içerisinde yer verildiği görülmektedir. Bu gelişim göstergeleri eğitim programında, "Sorulduğunda aynadaki görüntüsünü parmağı ile gösterir" (BG, ss: 42); "Vücudun iki parçasını gösterir" (BG, ss: 46), "Vücudun 3-4 parçasını gösterir" (BG, ss: 46) şeklinde ifade edilmiştir. Çocuklar iki yaşına yaklaştıklarında, dil ve taklit gibi sembolleri de kullanarak, keşfetme, oyun ile dünyayı anlamaya başlamaktadırlar. Bu öğrenme yollarını vücutları konusundaki meraklarına da taşıyabilmektedirler (Chrisman ve Couchenour, 2002).

Çocuğun kendini tanmasına ilişkin dil gelişimi alanı içerisinde "İsmi söylendiğinde tepki verir" (DG, ss: 60); "Sorulduğunda adını söyler." (DG, ss: 68) gibi ifadeler yer verildiği görülmektedir. Ayrıca gelişim göstergeleri içerisinde "Açık uçlu sorular sorar." (DG, ss: 72) şeklinde bir özellik de bulunmaktadır. Çocukların gelişimleri ve cinsel konulara olan merakları onları soru sorarak bilgi edinmeye yöneltmektedir. Çocukların bu meraklarının ve öğrenme yollarının engellenmesi, doğal karşılanmaması, yeterince doyurulmaması genel olarak bilişsel gelişime ket vurabildiği gibi, diğer gelişim alanlarında da olumsuz etkiye neden olabilmektedir (Chrisman ve Couchenour, 2002).

Erikson, bebeklerin anneleri ya da kendilerine bakan kişi tarafından beslenme, uyku, sevgi, ilgi gibi birçok temel gereksinimleri zamanında, yeterli ve istikrarlı olarak karşılandığında kendilerine ve diğerlerine yani dünyaya güvenmeyi öğrendiklerini belirtmiştir. Bu güven duygusu ve ebeveynlere-yakın kişilere bağlılık kazanma, çocukların ve ileride yetişkinlerin diğerleri ile geliştirecekleri pozitif ilişkinin temellerini sağlayabilecektir. Cinsel gelişim de sosyal ve kişilik gelişiminden büyük oranda etkilenmektedir (Petty, 2001). Dolayısıyla programda sosyal ve duygusal gelişim alanı içerisinde yer alan "Kucağa alınmak ister ve tanıdığı kişi kucağa aldığına ona sarılır" (SDG, ss: 82); "Tanımadığı kişilerden utanır...Bebek bulunduğu ortama tanımadığı kişiler geldiğinde utanma, saklanma, kaçınma, gözlerini kaçırma gibi tepkiler verir (SDG, ss: 86); "Bebeğin, güvenli bağlanma, bağlılık duygusunun gelişmesi..."(SDG, ss: 86) gibi gelişim göstergelerinin çocukların cinsel gelişimlerini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Diğer yandan okul öncesi dönem, çocukların, kızlarla erkekler arasında farklılıkları anladıkları ve cinsel kimliklerini keşfettikleri önemli bir dönem olarak görülmektedir. Bu nedenle, bu dönemdeki çocukların cinsel kimliklerini edinirken ve

bedenlerini tanıırken yetişkinlerin destek olması ve sorularını yanıtsız bırakmaması önemlidir. Cinsel kimlik, çocukların biyolojik cinsiyeti hakkında duygu ve fikir geliştirmesiyle ilgilidir (Eğercioğlu, 2009; Senemoğlu, 1994). 0-36 aylık çocuklar için hazırlanmış eğitim programında da sosyal duygusal gelişim alanı içerisinde “Cinsiyetini bilir” (SDG, ss: 94) şeklinde ifade edilen bir gelişim göstergesi yer almaktadır. Eğitim programı içerisinde “cinsiyet” sözcüğünün yer verildiği tek ifade olmasının yanında çocukların cinsiyetlerini bu dönemde fark ettiklerini ve cinsiyet kimlik rollerini oluşturmalarında bu dönemin önemini vurgulaması yönüyle dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programında yer alan açıklamalar, gelişim özellikleri ve gelişim göstergeleri bölümleri içerisinde cinsel gelişim ve cinsel eğitimin yerinin incelenmesi amaçlanan çalışmada, ilgili dokümanlar incelenerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Eğitim programı içeriğinde yer verilen açıklamaların çocuğun cinsel gelişim ve eğitimine yönelik geliştirici özellikleri desteklediği belirlenmiştir. Programda cinsel gelişim ve eğitimi destekleyen gelişim özelliklerinin en sık sosyal ve duygusal gelişim alanı içerisinde yer aldığı saptanmıştır. Çocukların bedenlerini tanımalarına ilişkin gelişim göstergelerine daha çok bilişsel gelişim alanı içerisinde yer verildiği, sosyal ve duygusal gelişim alanı içerisinde yer alan gelişim göstergelerinin diğer gelişim alanlarında olduğu gibi cinsel gelişimi de destekleyebileceği tespit edilmiştir. Bu sonuçların yanı sıra programın öğretmenlere, kazanım, gösterge belirleme ve etkinlik hazırlamada, esneklik tanıdığı buna bağlı olarak da çocukların gereksinimleri doğrultusunda cinsel eğitim ve birçok eğitim sürecini gerçekleştirebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple çocukların cinsel gelişim ve eğitimlerine yönelik etkinlikler hazırlayarak çocukları eğitmek öğretmenin sorumluluğundadır. Öğretmen, çerçeve programdan, öğretmenlik donanımı ile ihtiyaca göre yararlanabilmeli ve çocukların gelişim ve ihtiyaçlarına uygun olarak gerekli gördüğü şekilde zengin çalışmalar oluşturabilmelidir. Öğretmenleri bilinçlendirmek amacıyla kurs, seminerler veya etkinlikler düzenlenebilir. Cinsel gelişimin sadece fiziksel sağlık ile ilişkili olmadığı aynı zamanda sosyal ve duygusal boyutunun da önemli olduğuna ilişkin farkındalığın kazandırılması çocukların bütünsel gelişimleri açısından değerli görülmektedir. Erken dönemden itibaren çocukların bütünsel gelişimlerinin desteklenmesi ilkesi benimsenerek oluşturulan eğitim programlarından faydalanılarak çocukların cinsel gelişimlerinin desteklenmesine yönelik etkinliklere eğitim programları içerisinde daha fazla yer verilmelidir. Bununla birlikte öğretmenlerin uygulamada bu konuda neler yaptıkları, çocukları cinsel gelişim yönünden desteklemedeki yeterlilikleri ve programı bu amaçlar ile doğru şekilde kullanıp kullanmadıkları araştırılabilir. Ayrıca diğer ülkelerde uygulanan okul öncesi eğitimde cinsel gelişim ve eğitim modelleri incelenerek 0-36 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programı ile karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Akyıldız, N. (2014). 0-6 yaş arasında cinsellik. Erişim adresi: <http://kolektifpsikoloji.com/cocuklar-Cinselligi-nasil-algilar/>
- Artan, İ. (2002). Cinsel eğitim etkinliklerinin ders programları aracılığı ile uygulanması. *Yaşadıkça Eğitim*, 73.

- Bulut, A. (1998). Çocuklukta cinsel eğitim. Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, 2(1), 53-57. Chrisman, K. ve Couchenour, D. (2002). Healthy sexuality development. A Guide for Early Childhood Educators and Families. Washington: National Association for the Education of Young Children. ISBN-1-928896-05-7
- Çalışandemir, F., Bencik, S., ve Artan, İ. (2010). Çocukların cinsel eğitimi: geçmişten günümüze bir bakış. Eğitim ve Bilim, 33, 150.
- Çok, F. (2003). Ergenlerin cinsel eğitimi bir program denemesi. Ankara: Ankara Üniversitesi. Deniz, Ü. (2012). Okul Öncesi Dönemde Cinsel Kimlik Gelişimi ve Eğitim, N. Aral (Ed.) Aile ve Çocuk Prof. Dr. Mine Mangır'ın Anısına içinde Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. Deniz, Ü. ve Kesicioğlu, O.S. (2014). Sexuality-related questions of children in early childhood period and appropriate approaches, Preschool Education in Turkey and in The World: A Theoretical and Empirical Perspective. Sofia: Kliment Ohridski University.
- Eğercioğlu, E. (2009). "Çocuk ve Cinsellik", Erişim adresi: http://www.bebekhastanesi.com/makale_detay.asp?MakaleID=614
- Eliküçük, A. ve Sönmez, S. (2011). 6 yaş çocuklarının cinsel gelişim ve eğitimiyle ilgili ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. Aile ve Toplum, 7(25), 45-62.
- Güngör, Aytar, A., Artan, İ. ve Boztepe, H. (2014). Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim. Ankara: Hedef Yayıncılık.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Martin, C. L. ve Ruble, D. N. (2009). Patterns of gender development. Annual Review of Psychology, 61, 353–381.
- Quinn, P. C., Yahr, J., Kuhn, A., Slater, A.M. ve Pascalis, O. (2002). Representation of the gender of human faces by infants: a preference for female. Perception, 31,1109-1121.
- Olca Kademoğlu, S. (2017). Çocuklara cinselliği nasıl anlatmalı? Erişim adresi: <http://www.istanbulparentingclass.com/makaleler/cocuklara-cinselligi-nasil-anlatmali.html>
- Özşungur, B. (2010). Cinsel kimlik gelişimi ve cinsel kimlik bozukluğunda psikososyal değişkenler: Gözden geçirme. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 17 (3).
- Öztürk, M.O. (2001). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Petty, K. (2001). When young children explore anatomy dilemma or development? Texas Child Care. Erişim adresi: http://www.childcarequarterly.com/winter01_story1a.html
- SIECUS (Sexuality Information and Education Council of the United States), (2018). Erişim adresi: <https://siecus.org/issues/>
- Tuğrul, B. ve Artan, İ. (2001). Çocukların cinsel eğitimiyle ilgili annelerin görüşlerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20, 141 – 149.
- Zosuls K.M., Ruble, D.N., Tamis-LeMonda, C.S., Shrout, P.E., Bornstein, M.H. ve Greulich, F.K. (2009). The acquisition of gender labels in infancy: Implications for sex-typed play. Development Psychology, 45,688–701.